

Оснивање Земунске болнице

Јасмина Милановић¹, Сања Миленковић², Момчило Павловић¹, Драгош Стојановић^{2,3}

¹Институт за савремену историју, Београд, Србија;

²Клиничко-болнички центар „Земун“, Београд, Србија;

³Медицински факултет, Универзитет у Београду, Београд, Србија

КРАТАК САДРЖАЈ

Земунска болница – Клиничко-болнички центар „Земун“ ове године обележава 230 година непрекидног рада, као најстарија медицинска установа у Србији. Питање датума настанка ове болнице било је често постављано у науци. У литератури су се појављивали различити датуми, а најчешће се помињао 25. фебруар 1784. године, али документ који потврђује овај податак досад није публикован. У овом раду се први пут објављује документ који потврђује да је Земунска болница заиста основана тога дана. Настанак првих болница у Земуну започео је када је ова варош ушла у границе Хабзбуршке монархије. Прва санитарна установа која је основана био је контумац, отворен још 1730. године. Убрзо су у Земуну отворене и две конфесионалне болнице. Српска болница (православна) отворена је пре 1769. године, а немачка (католичка) почела је с радом 1758. Обе болнице су, поред осталог, финансирале и градске власти – магистрат. Како би се рад ових болница унапредио, донета је одлука да се оне споје у једну – Градску болницу. Као датум њеног оснивања узима се 25. фебруар 1784. године, када је Генерална команда наложила магистрату вароши Земун да обједини касе постојећих болница и започне радове на изградњи нове зграде. Иако су финансијски уједињене, болнице су наставиле још једно време да раде у одвојеним објектима. Физичко спајање болница довршено је 1795. године.

Кључне речи: болница; Земун; магистрат; историја медицине

УВОД

Настанак и развој здравствених установа у Земуну, као и на читавом простору данашње Војводине, мора се тражити у организованим облицима здравствене заштите Хабзбуршке монархије и положаја Земуна, пограничног насеља са статусом слободног војног комуниитета у оквиру царевине.

Ратови Хабзбуршког и Османског царства крајем 17. и почетком 18. века донели су многе промене, нарочито у етничком и географском погледу. Граница између ова два царства се тих година често мењала, док није Београдским миром 1739. коначно утврђена за дужи период. Земун је у састав Хабзбуршке монархије ушао 1717. године, што је потврђено и миром у Пожаревцу 1718. Тада почиње да се више пажње поклања и санитарно-медицинским приликама. Војно уређење које је било важно за пограничне крајеве донело је и боље устројство нових институција и установа које су се развиле. Поред војних медицинских служби, посебно се развија служба контроле путника и робе који су стизали из Османског царства. Погранични положај Земуна одредио је настанак и развој ових служби. Први пропис који је војни, гранични кордон обавезао и на санитарну улогу цар Јозеф I (1705–1711) је издао 25. јуна 1710. године. Реч је о тзв. Патенту о куги, којим је прописано да се на граници спречи сав промет током трајања заразе. Како се ова мера показала недо-

вољном, Карло VI (1711–1740) доноси низ одредби од 1713. године о трајној организацији „кужног кордона“. Тада је прво организовано „кужно редарство“ (*Pestopolizey*), које је чинило особље за хигијенску службу против куге и осталих зараза. Патентом од 22. октобра 1728. наређује се да граница постане стална брана против куге. Законски прописи о санитарној одбрани Хабзбуршког царства заокружени су доношењем „Наредбе о контумацу и раскужби“ (*Contumaz – und respective Reinigungsordnung*) од 3. октобра 1731, којом је прописано како се поступа са сумњивим лицима. У наредним годинама издато је још неколико патената, а најпознатији су они из 1738. године, којима се прописује пролаз кроз кордон и кроз контумац (карантин), као и о поступку с особама и робом који иду у унутрашњост царевине. Због свог положаја Земун је први добио санитарну установу – контумац (карантин), који је постао прва брана за целу царевину. Земунски контумац је отворен 1730, док су остали карантини систематски отворани тек од 1740. Овај контумац је радио до 1872, читаве 142 године. Велике епидемије, посебно куге 1738–1739. и 1763. и тзв. иришка куга 1795, затим епидемије пегавог тифуса 1764. и 1780, само су неке од епидемија које су косиле становништво овога краја [1, 2, 3].

Осим на доношењу санитарних прописа, Хабзбуршко царство је током 18. века радило и на систематизацији медицин-

Correspondence to:

Jasmina MILANOVIĆ
Institut za savremenu istoriju
Trg Nikole Pašića 11
11000 Beograd
Srbija
jasmina.mil17@gmail.com

ских прописа који су одређивали ко може да се бави медицином и лечењем, начин финансирања лекара, прописивали начин рада болница. Већ 1740. године донето је упутство *Instruction für die Contagionsphysici und Chyrurgi*, којим је регулисано ко може бити запослен у контумацима. Овај пропис ће касније бити допуњаван и чиниће основу и за друге прописе. На крају су сви здравствени закони сакупљени и обједињени у један целовити закон – „Наредбу о здравству“ (*Sanitätsverordnung*), који је Марија Терезија (1740–1780) издала 25. августа 1766. Од наредне године основане су здравствене комисије при сваком генералату и на њих је пренета сва здравствена служба на терену, као и у контумацима, са дозволом да издају одређене одредбе и наредбе. Први свеукупни закон о здравству, обавезујући за читаво подручје монархије, издат је 17. новембра 1770. *Sanitäts-Haupt Normativ (Generale normativum in re sanitatis)*. Овим законом брига о здрављу становништва постала је обавеза државе, сви становници изједначени су у праву на здравствену заштиту, организована је заштита становништва од масовних епидемија, одређене обавезе лекара, апотекара и осталог медицинског особља, прописан ценовник услуга и сл. Посебно место дато је градском физикусу, школованом лекару којег је поставио магистрат, који га је финансирао и којем је физикус, старајући се о здрављу становништва и контроли других лекара, апотекара и бабица, подносио извештај о здравственим приликама на своме подручју рада [4, 5, 6].

ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЗЕМУНУ ТОКОМ 18. ВЕКА

Потписивањем Београдског мира 1739. године Земун је стекао статус пограничног града Хабзбуршке монархије и почео да игра значајну улогу у њеном политичком и економском животу. Представљао је „главна врата“ за улазак у Аустрију и Европу и од 1746. године био је у саставу Војне границе. Прва бригада нових власти било је спречавање епидемија заразних болести које би могле да се прошире с територије Османског царства. Од тренутка када је Земун добио статус слободног краљевског града 1749, односно статус слободног војног комуниитета с уређеном управом – магистратом, добија и права да нека питања из области здравства самостално регулише и организује.

Земун је у том периоду био насељен претежно српским становништвом. Према попису из 1777. године, Земун је имао 3.918 становника, од тога 3.114 (77,48%) Срба, 756 (19,29%) Немаца и 47 (1,1%) Јевреја. После уласка Земуна у границе Хабзбуршке монархије, прилив немачког становништва је био све бржи. Лечењем људи први су се бавили бербери, који су пуштали крв купцама и пијавицама, вадили зубе, лечили ране и озледе, намештали ишчашења и ломове. Према Регуллативу од 1787. године, школовани лекари су били медици и хирурзи. Медик је лечио болесне и набављао потребна средства у време епидемија. Надгледао је

хирурге и апотекаре, писао обдукционе протоколе и подносио извештаје магистрату. Сиромашне болеснике и хоспиталце лечио је бесплатно, јер је добијао годишњу плату од 400 форинти, стан и 12 хвати дрва. Од имућнијих болесника је наплаћивао за прву посету 20, а за остале 10 крајцара. Први школовани лекари у Земуну били су хирурзи-магистри хирургије. После основне школе и три разреда латинске школе и практичног рада код неког угледнијег хирурга, ишли су на универзитете или у Јозефинску академију у Бечу, где су се школовали још две године. У Земуну су хирурга звали општинским лекаром (*Kommunitätsarzt*) и он је био асистент медика. Први општински хирург у Земуну постављен је 1768. године, кад је покренуто и питање постављања прве стручне бабице.

У другој половини 18. века у Земуну су постојале две болнице. Српска болница се помиње као *Greci ritus non uniti Spital* или *Raitzisches Lazaret* и *das illyrische Spital*. Тачан датум оснивања ове болнице није познат, а први документ у којем се помиње потиче из 1769. године. Немачка или католичка болница (*Deutsches Spital* или *Katholisches Spital*) основана је 1758. године. Поред ових у Земуну су једно време постојале и Војна болница (од 1788) и Јеврејска болница (од 1814) [7, 8, 9].

Српска болница је основана пре 1769. године и у почетку је више била склониште за остареле и сиромашне грађане православне вере. Први сачувани документ је судски записник од 18. септембра 1769. године, у којем се као старатељи болнице помињу Димчо Милош и Митар Замфировић. У њој су лечени и збрињавани најсиромашнији становници Земуна, док су имућније и даље лечили приватни лекари код куће. О издржавању болнице старала се српска општина, а старалац је бринуо о раду болнице, њеном уређењу и финансијама. Старатељи православне болнице су 1775. године склопили уговор са зидаром о грађењу нове болнице са четири простране собе. Она се налазила у близини Светониколајевске цркве. Болница се издржавала милостињом, новцем од продатог одећа у болници умрлих болесника, киријом која се добијала од издавања једне куће, а било је и легата. Милостиња се сакупљала недељом и празником у цркви, на свадбама и крсним славама, а од магистрата је добијан новац наплаћен од бећара, цехова и закупа лова [10, 11].

Католичка болница је, као и православна, била у почетку дом за убоге, немоћне и неспособне за привређивање. Настала је 1758. године, када је жупи поклоњена једна кућица, а издржавала се сакупљањем милостиње, коју је потом свештеник делио једном недељно. Стару кућу, склону урушавању, католичка црквена општина је 1773. године решила да прода, а затим је након две године одлучила да се изгради нова болница са четири собе и две кухиње у Бежанијској улици. У складу са својим овлашћењима и новим прописима, магистрат је 17. септембра 1775. године решио да из средстава која су прикупљена од еснафских уштеда и осталих прихода обема болницама даје једнаке суме у износу од 206 форинти недељно. После девет година оваквог финансирања донето је решење да се нешто промени,

а рад болница унапреди. Како се дешавало да у једној, обично православној болници буде мало болесника, док је друга болница била готово увек претрпана, предложено је да се од 1789. болесници, без обзира на вероисповест, распоређују у обе болнице.

Српска болница је и поред обједињавања каса 1784. године опстајала у својој засебној згради све до одлуке о њеном укидању 23. марта 1799. Наведено је да просторије више не одговарају сврси и да је, и поред преправки изведених седамдесетих година 18. века, склона урушавању. Зграда је наредне године продата земунском трговцу Лазару Петровићу, а новац је ушао у Болнички фонд магистрата из којег се издржавала Градска болница [1, 5, 10].

ОСНИВАЊЕ БОЛНИЦЕ У ЗЕМУНУ

Земун је од 1749. године стекао статус слободног војног комунитета, под јурисдикцијом Петроварадинске регименте. Магистрат (Градска управа) је организован 1751. године, али је његове одлуке и даље морала да потврђује Генерална команда. Земунски магистрат давао је материјалну помоћ и српској и немачкој болници. Да би се смањили непотребни издаци и укинули двоструки обрачуни, Генерална команда је 25. фебруара 1784. године наредила спајање ове две болнице у једну. Наредбом је прописано да се од тог дана касе ове две болнице споје у једну и да се приступи изради пројеката о изградњи нове зграде болнице (Слика 1). Текст наредбе је гласио:

Царско-краљевском Слободном војном комуниџеју Земун

*службено
јримљено 3. марта 1784.
болнички сџан*

Следсџвено наредби Генералне војне команде од 25. фебруара џекуће јодине џиребало би значајно смањџиџи нејојџребне џирошкове за две одвојене болнице, као и укинуџи обрачунавање џреко различџџиџ болничких блајајни. Исџо џако, у свим остџалим комуниџејџима убудуће би џиребало да јосџојџи болничка зџрада, која мора расџолајаџи довољним јросџором за смеџџај болесника свих дозвољених релиџија. Такође би џиребало да јосџојџи само једна болничка блајајна јод надзором Маџсџраџа. Шџо се џиче јоследњеџ, јочевџи од 1. новембра 1783. јодине да се води само један рачун.

Ово се оџџравља Маџсџраџу ради сазнања и јридржавања, с џим да након јријема јредузме јолајање болничких рачуна и сџајање обе болничке блајајне. Одмах да се изврџи јродаја обе засебне болнице и, јрема џоџе, да се за будућу болницу куйи друџа зџрада, која ће одјоварџи високом јројису.

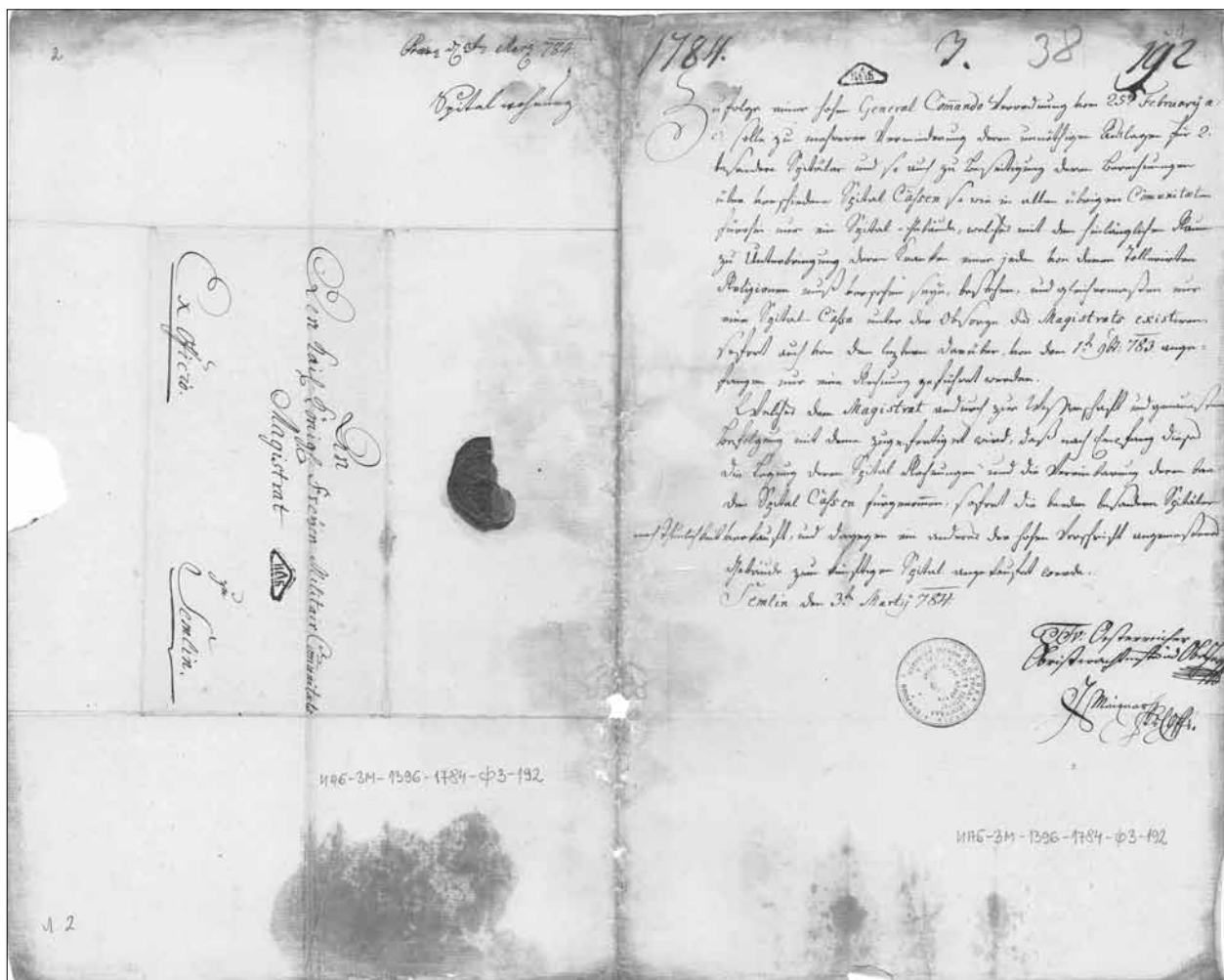
Земун, 3. марта 1784.

*аусџријски мајор
Ј. Мајзнер*

Тако је формирана нова Градска болница (*Bürgerliches Spital*) у Земуну. Рачуни су заједнички вођени, али болнице нису још неко време и физички спојене. Назив *Bürgerliches Spital* коришћен је у извештајима физикуса упућених магистрату и за једну и за другу болницу, са додатком да је реч о православној или католичкој [1]. Тек од 1795. године болесници су примани само у зграду немачке болнице у Бежанијској улици. То је година када је и физичко спајање болница било завршено, док је 1799. донета и коначна одлука о затварању српске болнице. Како ниједна постојећа зграда болница није била задовољавајућа, приступило се изради планова за изградњу нове зграде. Магистрат је од 1802. године размишљао о зидању нове болнице, али је због недостатка новца на крају постојећа зграда само адаптирана 1805. и 1806. године.

Нису само финансијски разлози довели до стварања једне, Градске болнице у Земуну. Закон из 1770. године био је, као основни здравствени закон за целу државу, примењиван и на територији Земуна. Према нормативу, санитет се делио на цивилни и војнограднички. Санитетска служба у Војној граници била је опет подељена на санитет војних јединица и на физикате у војним општинама. Уређење физиката прописано је 1787. године у Регулативу за војне комунитете Земун, Карловце и Петроварадин [10]. Санитетски норматив је одредио да су доктори медицине, хирурзи и апотекари дужни да спремају и полагају испите на универзитетима. У нормативу су нарочито наглашене дужности доктора медицине, хирурга, апотекара и бабице. У војним комунитетима, којима је припадао и Земун, при магистрату установљено је место варошког физикуса – доктора медицине. Физикус је био дужан да извештава општинску управу о здравственом стању у граду и да подноси одговарајуће предлоге за побољшање прилика. Такође је био задужен да обилази болнице и сваког дана прегледа болеснике. Према Регулативу за војне комунитете, физикус је водио бригу о томе да хирурзи, апотекари, бербери и бабице врше своје дужности и да се не упуштају ни у какво лечење које не спада у њихову надлежност. Назив хирурга, сем бербера, носили су и неиспитани емпирици, који су се на разне начине домогли неког знања из хирургије. Хирурзи су пружали прву помоћ повређенима и о томе су извештавали физикуса. Хирург је вршио преглед меса, а месар није смео клати док не обавести хирурга [9].

Болнички извештаји су подношени месечно, дијагнозе су писане на немачком, углавном према симптомима, а број болесника је био до 25. Међу болестима најчешће су помињане: маларија, трбушни тифус, пегавцац, дифтерија, сушица, реуматске болести, дизентерија, црвени ветар, кожне болести, чиреви, водена болест, склероза, запаљење плућне марамице, отоци, капља, велики кашаљ, запаљење плућа, ране, опекотине, душевне болести. Од венеричних болести помињу се сифилис и гонореја. Од заразних болести чести су били и шарлах, рубеоле и мале богиње. Понекад су се јављале и велике богиње.



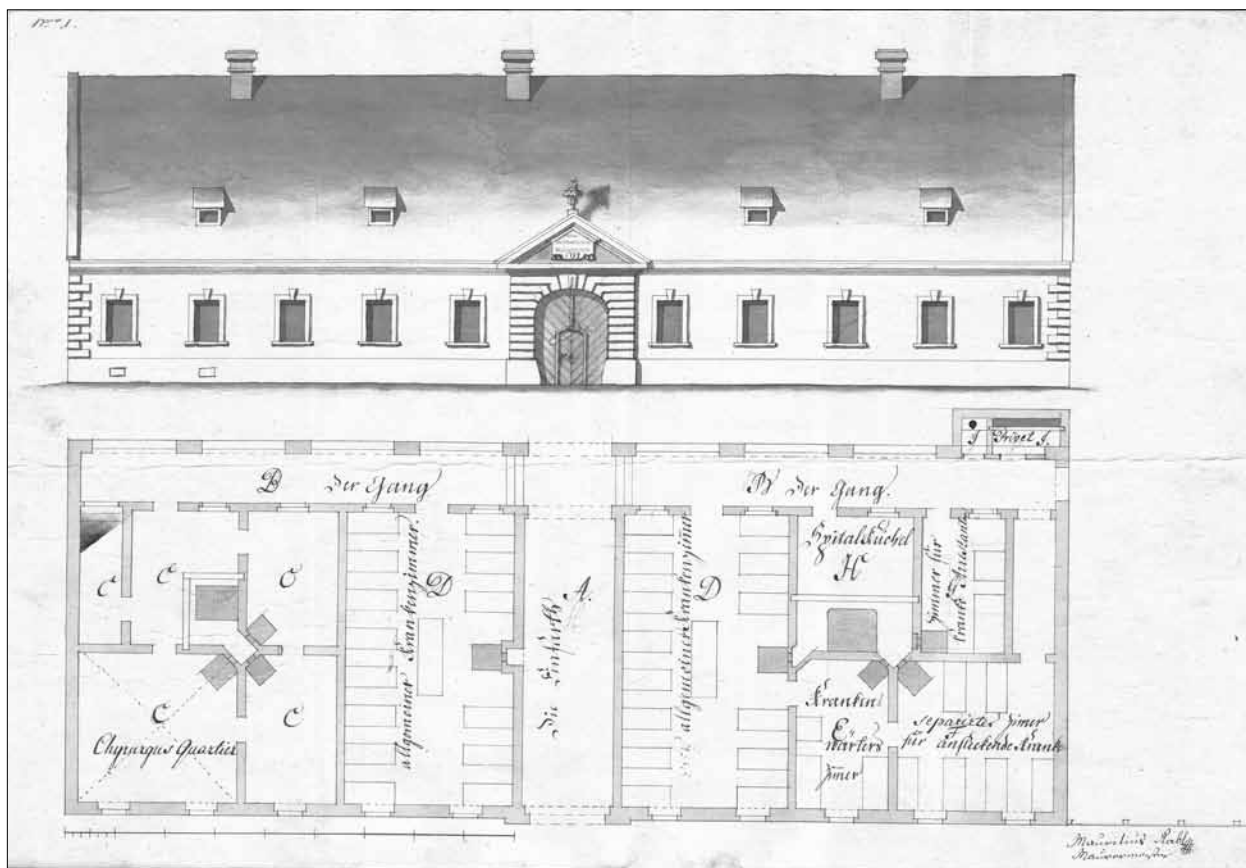
Слика 1. Наредба славонске Генералне команде од 25. фебруара 1784. године којом се налаже магистрату да обједини две болничке касе у једну, као и да треба да постоји само једна болничка зграда (Извор: Историјски архив Београда, Земунски магистрат, 1396-1784-Ф3-192). **Figure 1.** The order of the General Command, made on 25th of February 1784, which dictates the Magistrate to merge the two hospital treasuries, as well as to merge the two hospital buildings into one (Source: Historical Archives of Belgrade, Magistrate of Zemun, 1396-1784-F3-192).

Регулатив из 1787. године прописује и како да се уреде болнице не само за сиромашне, већ и за болеснике који код своје куће немају потребну негу коју могу добити у болници за малу своту новца. Због тога је прописано да се постојеће болничке зграде морају проширити и снабдети потребним инвентаром (Слика 2). Болничке касе су, према овој уредби, дотиране од новца прикупљеног од казни, одлазнина и конфискација, новцем од преноса, заоставштина без наследника, мртварине, цеховског новца, милостиње која се недељом и празником сакупи пред црквама, годишњих прихода из општинских доходака, као и разних завештања.

Прва фаза развоја Земунске болнице завршена је 1811. године, када је Генерална команда издала магистрату Упутство о управљању болницом, према којем је извршено њено уређење. Исте године основано је и гинеколошко одељење. Због лоших услова у болници и даље су најчешће пацијенти били занатлије, слуге, просјаци, док су се имућнији лечили код приватних лекара и боловали у својим кућама (Слика 2).

ЗАКЉУЧАК

Велики јубилеј најстарије медицинске установе у Србији – Клиничко-болничког центра „Земун“ донео је коначно разрешење питања када је ова болница настала. Проналазак и публикавање кључног документа у којем се говори о начину финансирања и будућој организацији болнице потврђује и раније изнете закључке да се као датум оснивања Земунске болнице може узети 25. фебруар 1784. године. Земунска болница је у својој историји пролазила кроз различите фазе. Од убожнице и склоништа за сиромашне израсла је у модеран клиничко-болнички центар. Спој прошлости и садашњости огледа се и у просторима које користи данас – од зграда под заштитом државе до савремених, наменски грађених болничких блокова. Међутим, болницу су ипак највише обликовали они који су у њој радили и њоме управљали. Свако је оставио свој траг и унео свој ентузијазам – од др Војислава Субботића, који је створио прву хируршку салу од болничке кухиње, до данашњих модерних хируршких сала опремљене



Слика 2. План за реконструкцију постојеће зграде Градске болнице у Бежанијској улици из 1800. године. План је потписао зидарски мајстор Маурицијус Рабл (Извор: Историјски архив Београда).

Figure 2. The plan for the reconstruction of the existing building of the Town Hospital in Bežanijska street in 1800. The plan was signed by the mason Mauricijus Rabl (Source: Historical Archives of Belgrade).

них врхунском медицинском опремом. Посебан печат у развоју болнице оставиле су милосрдне сестре Реда Св. Винка Паулског, које су од 1. новембра 1887. године примиле управу болнице. Ред се обавезао да у Земуну подигне општу јавну болницу, што је и остварено до јесени 1891. године. Током 20. века болница је делила судбину овог простора, радећи непрекидно и током оба светска рата. У том периоду радила је у неколико различитих држава, да би данас била једна од водећих здравствених установа Републике Србије. Људи чине једну институцију и писати њену историју значи повезати активности и рад многих генерација од оснивања

до данашњих дана. Скуп њихових активности чини историју Клиничко-болничког центра „Земун“.

НАПОМЕНА

Рад је настао у оквиру пројекта бр. 47030 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Извор слика: Историјски архив Београда, Земунски магистрат, 1396-1784-Ф3-192; 1438-1789-Ф37-17; 1684-1800-Ф66-227.

ЛИТЕРАТУРА

- Jeremić R. Medicinske prilike u Zemunu 1750-1900. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda; 1937.
- Bazala V. Dokumenti o zdravstvu u Vojnoj krajini, naročito o takozvanom kužnom kordonu. Acta Historica medicinae pharmaciae, veterinae. 1961; 1(2):64-82.
- Dabižić M, Ostojić D, Hadžagić U, Gril D, Janjatović T, Ninković R, Jocić Z. Dvesta godina Zemunske bolnice 1748-1984. Beograd: KBC „Zemun“; 1985.
- Živković J, Milanković P, Prica R. Zdravstvene prilike u području Petrovaradina početkom 19. veka i osnivanje bolnice u Sremskoj Mitrovici. Acta Historica medicinae pharmaciae, veterinae. 1969; 9(1-2):175-80.
- Jeremić R. Zdravstvene prilike u Jugoslovenskim zemljama do kraja devetnaestog veka. Zagreb: Škola narodnog zdravlja; 1935.
- Jeremić R. Zdravstvena kultura Vojvodine u 18. veku. Glasnik istorijskog društva. 1940; 13(3-4):277.
- Dabižić M. Zavičajni muzej – pregled prošlosti Zemuna. Beograd: Muzej grada Beograda; 1973.
- Zemun u doba Vojne granice kroz dokumenta (1749-1881). Beograd: Narodni muzej Zemun – Istorijski arhiv Beograd; 1956.
- Marković P. Zemun od najstariji vremena pa do danas. Zemun; 1896.
- Katić R. Srpska medicina od IX do XIX veka. Beograd: Naučno delo; 1967.
- Katić R. O prošlosti Srpske bolnice u Zemun i razlozima austrijskih vlasti za njeno ukidanje. Acta Historica medicinae pharmaciae, veterinae. 1964; 4(1-2):128-32.

The Founding of Zemun Hospital

Jasmina Milanović¹, Sanja Milenković², Momčilo Pavlović¹, Dragoš Stojanović^{2,3}

¹Institute for Contemporary History, Belgrade, Serbia;

²Clinical Hospital Center Zemun, Belgrade, Serbia;

³School of Medicine, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

SUMMARY

This year Zemun Hospital – Clinical Hospital Center Zemun celebrates 230th anniversary of continuous work, thus becoming the oldest medical facility in Serbia. The exact date of the hospital founding has been often questioned in history. Various dates appeared in the literature, but the most frequent one was 25th of February 1784. Until now, the document which confirms this has never been published. This article represents the first official publication of the document which confirms that Zemun Hospital was indeed founded on this date. The first hospitals started emerging in Zemun when the town became a part of the Habsburg Monarchy. The first sanitary facility ever formed was the "Kontumac" – a quarantine established in 1730. Soon after,

two more confessional hospitals were opened. The Serbian (Orthodox) Hospital was founded before 1769, whereas the German (Catholic) Hospital started working in 1758. Both hospitals were financed, amongst others, by the Town Hall – the Magistrate. In order to improve efficiency of these hospitals, a decision was made to merge them into a single City Hospital. It was founded on 25th February 1784, when the General Command ordered the Magistrate of Zemun to merge the finances of all existing hospitals and initiate the construction of a new building. Although financially united, the hospitals continued working in separate buildings over a certain period of time. The final, physical merging of these hospitals was completed in 1795.

Keywords: hospital; Zemun; Magistrate; history of medicine

Примљен • Received: 27/02/2014

Прихваћен • Accepted: 28/04/2014